

THEOLOGIA BIBLICA

Szécsi József: *Jegyzetek a teremtéstörténet néhány kérdéséhez* 3

THEOLOGIA PRACTICA

Máthé Dénes: *A retorika ókori megalapozása*..... 19

Musica ecclesiastica

Kovács András: *A zene szerepe az egyházi életben* 34

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Pásztori-Kupán István – Kupán Zsuzsanna: *Küroszi Theodorétosz: A görög betegségek orvoslása (I. rész)*..... 45

HISTORIA ECCLESIAE

Studia doctorandorum

Tóth Levente: *Az 1824. évi székegyudvarhelyi generális zsinat megszervezése és lebonyolítása* 67

VARIA

Emlékezzünk

Pásztori Jenő: *Erdősi Sylvester János*..... 90

Szász Tibor: *Lelekipásztor-esperes önéletrajza*..... 94

Bibliopolium

Bányai László: *J. Baines – J. Málek: Az ókori Egyiptom atlasza* 103

Adorjáni Zoltán: *József és Aszkeneth. Ókori regény József pátriárkáról és feleségéről, az egyiptomi Aszkenethről. Görögből fordította Bolyki János* 108

Novum

Adorjáni Zoltán: *Sajtdélután, Kolozsvár, 2005. november 29.* 115

Tonk Istvánné: *A Református Család* 115

Bazsó Dombi Attila: *Az egyházi sajtó működtetése mint vállalkozói hivatás* 117

Simon Ferencz: *Lábainknál beverő forrásfejlesztési lehetőségek*..... 120

Adorjáni Zoltán: *A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bibliikus Kutatóközpontja* 123

Zamfir Korinna: *A könyv mint forrás*..... 124

Doktoravatás, kolozsvári Protestáns Teológia, 2006. január 11. 126

Geréb Zsolt: *Pap Géza laudációja; Varga Pál laudációja*..... 128

Vajdahunyadi úrvacsorai pohár (17. sz.), Buzogány Dezső fényképei 18, 33, 44, 89, 93, 107, 114

ISSN 0254-4458

Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa

Felelős szerkesztő: Dr. Buzogány Dezső (email: buzogany@proteo.cj.edu.ro; tel: 0744-254-208)

Főszerkesztő: Dr. Adorjáni Zoltán (email: adorzani@proteo.cj.edu.ro; tel: 0744-989-052)

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 400079 Kolozsvár, Király utca (str. I. C. Brătianu) 51. sz.

Telefon: 064-592-453

Bankszámla: BCR Cluj – RO66RNCB0106026604570001

Megrendelés a szerkesztőség címén

e-mail: iratterjesztes@reformatus.ro

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza

Készült a Református Egyház Miszótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Pásztori-Kupán István – Kupán Zsuzsanna

Kolozsvár

Küroszi Theodorétosz: A görög betegségek orvoslása (I.)

Bevezetés

Az 5. századi egyházatya apologetikai munkája¹ a görög filozófiára válaszoló legsikerültebb, ugyanakkor a szakirodalom által furcsamód egyik legelhanyagoltabb ókeresztény művek közé tartozik. Annak ellenére, hogy Theodorétosz több mint száz ókori szerzőt idéz ebben a tizenkét fejezetből álló könyvében, amelynek minden részlete az alaposan kidolgozott, nyelvi és logikailag hibátlan meggyőző érvelés iskolapéldáját nyújtja, a mű a Migne *Patrologia Graeca*-jának kivételével mindössze két kritikai kiadást ért meg, és mindmáig csupán francia fordításban olvasható.² A modern nyelvű fordítások hiányán túl a másodlagos irodalom szintén nagyon gyér eredményekkel büszkélkedhet, noha a szakemberek egybehangzó véleménye szerint, a munka méltán állítható akár Alexandriai Kelemen *Sztrómatája*, akár Caesareai Euszebiosz *Praeparatio evangelicája* mellé. A fenti értékelést helyénvalónak tartva, nem csupán a hiánypótlás szándékával, hanem a szerző meglepően aktuális megállapításait felismerve, húgommal és fordítótársammal úgy döntöttünk, hogy Isten segítségével a teljes munkát magyarra fordítjuk.

Ebben az első részben a könyv általános bevezetőjét és az első fejezetet közöljük magyar fordításban. A bevezetésben maga a szerző foglalja össze mind a tizenkét fejezet tartalmát. Az érvek bemutatásának módja teljesen különbözik Theodorétosz egyéb írásainak stílusától. Így például, *A bitről* (!) címet viselő első fejezetben alig találunk egy-két bibliai hivatkozást, miközben a szöveg tele van ókori gondolkodóktól, költőktől és történetíróktól vett idézetekkel. Mindazonáltal, éppen ez az egyetlen hatékony módja annak, hogy a szerző valóban érvényes keresztény választ adhasson a görög filozófia kihívásaira. A szekularizált világban élő jelenkori teológusok és a felelősen gondolkodó, sőt akár missziós lelkületű mai keresztények sokat tanulhatnak e régi írásból. Ahhoz, hogy „a másikhoz”, különösen az egyháztól jelenleg kiábrándultan elforduló művelt értelmiségéhez tudjunk közeledni, hogy magunkat megértessük vele, meg kell tanulnunk az ő módján (is) gondolkodni. El kell sajátítanunk egy teljesen más érvelési rendszert, meg kell ismernünk egy sor olyan (a nem-keresztények vagy nem-egyháziak számára tekintéllyel bíró) szöveget, amelyre aztán felépíthetjük saját érvelésünket. A hídverés munkája rendkívül nehéz, és – különösen a missziót végző részéről – sok ál-

¹ A mű eredeti címe: Ἑλληνικῶν θεραπευτικῆ παθημάτων. Közhasznú latin változatban: *Graecarum affectionum curatio*.

² Thomas Gaisford, szerk., *Theodoretus episcopi Cyrensis Graecarum affectionum curatio* (Oxford: Oxford Academic Press, 1839); Théodoret de Cyr, *Thérapeutique des maladies belléniques*, szerk. Pierre Canivet, 2 kötet, Sources Chrétiennes 57/I–II, (Paris: Cerf, 1958). A bevezetés és az első fejezet angol nyelvű fordítását ld. Pásztori-Kupán István, *Theodoret of Cyrus* (London: Routledge, 2006), 85–108.

dozatot követel. Ugyanis: ha a beszélgetőtárs Platónnal érvel, de mi „csak” Lukács evangélista vagy Pál apostol szavaival tudunk válaszolni, eleve meghíúsul a mégoly szent elhatározással és tiszta szándékkal végzett missziónk is. A helyes válasz tehát, ahogy erre Theodorétosz is megtanít minket, csakis úgy adható és adandó, ha az ember adott helyzetben segítségül hívja azt a hatalmas ókori irodalmat, amelynek Kürosz püspöke oly kiváló ismerője volt. Kétségtelen, hogy apologéta elődeitől is sokat tanult, hiszen ez a műfaj nem az ötödik, hanem a második-harmadik században élte virágkorát. Mindazonáltal ez a munka – kései keletkezése ellenére – nem újra felmelegített kétszersülthöz, hanem a késő őszi időben utoljára virágba boruló, és éppen ezért színében és illatában a korábbiakhoz viszonyítva is páratlan szépséggel pompázó rózsához hasonlít. Erről a rózsáról – a szerző szavaival élve – a kis méhek módján ma is összegyűjthetjük az édes mézet.

A tanulás és az azzal együtt járó alázat, a tanítványnak a tanítómesterhez való viszonya tekintetében szintén döbbenetesen aktuális a szerző minden szava. Ma, amikor az ún. „tekintélyromboláson” alapuló, a félműveltséget lassan intézményesítő egyetemi rendszerek oly módon torzítják el a tanítás és tanulás folyamatát, hogy a tanítómester igazi szerepe a tanítvány alázatával és mestere iránti bizalmával együtt szinte semmibe vész (helyesebben szólva: üzleti megállapodássá silányul), amikor a tanítvány lassan jobban véli tudni a tudomány elsajátításának módját, mint az abban gyakorlott mester, nos, ilyenkor szinte döbbenetesen állunk a több mint másfél évezred távolából hangzó megállapítás előtt:

A tudás kezdete a saját tudatlanságunk felismerése. [...] A tudomány nem mindenkié, hanem azoké, akik tanulás, idő és tapasztalat által azt elsajátították. A hit [ti. a tanítómesterbe vetett bizalom] ezzel szemben mindazoké, akik tanulni kívánnak valamit.

Anélkül, hogy nevén nevezné, ókori tanítómesterünk ma is lerántja a leplet a tudás és a tudálékosság, a bölcsesség és az okoskodás közötti kibékíthetetlen különbségről. A tudásvágy és az alázat, az ismeretre való éhség és a hit régen nem jár kéz a kézben: íme egy „régimódi” szerző, aki szerint alázat, hit és bizalom nélkül semmit nem lehet jól megtanulni.

* * *

A mű keletkezési időpontjára vonatkozóan bizonyos mértékig megoszlik a szakirodalom képviselőinek véleménye. Mivel maga a szerző hivatkozik erre a művére a Leó pápához címzett, 113. számú levelében, a munka egyértelműen 449 előtt íródott. Továbbá: ha az *Expositio rectae fidei* című munkájában található megjegyzés, melyben Theodorétosz arról beszél, hogy „a zsidók és görögök ellen” is írt egy-egy könyvet,³ *A görög betegségek orvoslására* vonatkozik, akkor a mű már a 431-es efézusi zsinat előtt elkészült. Néhányan 437-et vélik a mű megírása legkésőbbi időpontjának.⁴ Mindazonáltal, a legújabb kritikai kiadás készítője, Pierre Canivet meggyőző érvelése alapján *A görög betegségek orvoslását* Theodorétosz korai művei közé kell számítanunk, mely – minden valószínűség szerint – még a 423-ban történt püspöki beiktatása előtt keletkezhetett.⁵

³ Ld. PG 6, 1208A.

⁴ Ludwig Kösters: 'Zur Datierung von Theodoret's 'Ελληνικῶν θεραπευτικῆ παθημάτων', *Zeitschrift für Katholische Theologie*, 30 (1906), 349–356.

⁵ *Sources Chrétiennes* 57, 28–31.

A jelen fordítás Canivet kritikai kiadása alapján készült. Az alcímeket, melyek nem szerepelnek ugyan a görög eredetiben, de segítik az olvasót az érvelés menetének követésében, szintén ebből a kiadásból kölcsönöztük. A fordítói betoldásokat szögletes zárójelbe tettük. A terjedelem elfogadható keretek közötti megtartása érdekében nem közöltük az ókori szerzők műveinek teljes irodalomjegyzékét, csupán az idézetek lelőhelyét adtuk meg a lábjegyzet-hivatkozásokban. Mivel elsődleges célunk Theodorétosz művének hozzáférhetővé tétele volt, igyekeztünk kerülni a hosszabb jegyzetek beszúrását is, így az olvasónak mind a teljes irodalomjegyzék, mind a kimerítő magyarázatok tekintetében a Canivet-féle kiadás segítségül hívását tanácsoljuk.

A fordítók

Küroszi Theodorétosz: A görög betegségek orvoslása. Előhang

A szerző szándéka

Gyakran találkoztam némelyekkel a görög mitológia elkötelezett követői közül, akik a mi hitünket annak ürügyén gúnyolták, hogy azoknak, akiket az isteni dolgokra tanítunk, nem adunk egyéb tanácsot, mint hogy higgyenek. Az ilyenek az apostolokat tudatlansággal vádolják, barbároknak nevezvén őket, mert nem rendelkeznek az ékes-szólás csiszoltságával.⁶ A vértanúk tiszteletét pedig nevetségesnek vélik, és igen nagy ostobaságnak tartják, hogy az élők a halottakon keresztül próbálnak segítséghez jutni. Egyéb, ezekhez hasonló ellenérveket is felsorakoztatnak, amelyeket ebben a műben tárgyalni fogok.

Ami engem illet, minden szükséges magyarázatot megadtam nekik, hogy vádaskodásaikat beszüntessem, de úgy gondoltam, hogy szentségtörés és istentelenség lenne semmibe venni félrevezetett áldozataikat, az egyszerű embereket, és nem írni [annak érdekében], hogy megcáfoljam vádjaik hiábavalóságát.

Értekezésemet 12 fejezetre osztottam, és stílusomat szabad jellegűvé alakítottam, mert ezt tartottam a tanításhoz illőnek. Mindazonáltal, mivel Platón és más filozófusok tanúságait is felhasználom, a stílusom nem lehetett szöges ellentétben az övékével, hanem némileg hasonlítania kellett rá.⁷

A mű szerkezete

Az első értekezés a hitet és az apostolok hiányos műveltségét a görög filozófusoktól vett érvekkel védelmezi. A második felsorakoztatja a legnevesebb görögországi bölcseneket és a közöttük filozófus címet viselőket a világegyetem kezdetéről⁸ alkotott véleményeit, majd e [nézeteket] Mózesnek, minden filozófusok legöregebbjének igazi teológiájával párhuzamba állítva, egyrészt megcáfolja a filozófusok hamis állításait, másrészt felmutatja a Mózes tanításának fénylő igazságát.

A harmadik bemutatja, hogy a görögök micsoda mítoszokat költöttek az általuk másodlagosnak nevezett istenekről, és hogy ezzel szemben mit tanít nekünk a Szent-

⁶ A keresztyének hiányos műveltségére célzó hagyományos vád.

⁷ Theodorétosz stílusához ld. Canivet bevezetését a SC 57-ben (*Introduction* 57–66. par).

⁸ ὀρχή.

írás a testetlen, de teremtett természetekről, azért, hogy az összehasonlítás révén ismét megmutassuk a mi vallásgyakorlatunk dicséretre méltó voltát, ugyanakkor leleplezzük undorító mítoszai csúnyaságát és bűzét.

A negyedik, amelynek témája az anyag és a világ, bebizonyítja, hogy a mi kozmogóniánk sokkal helytállóbb, mint a Platóné vagy másoké.

Az ötödik a görög, illetve a keresztény vélemény bemutatásával felöleli az ember természetéről szóló vitát, és megtanít a világosság és a sötétség közötti különbség mértékére.

A hatodik helyet a gondviselésről szóló értekezésnek szántam. Ez a rész kell ugyanis kövesse az Istenről és az Isten teremtményeiről szóló beszámolót, egyfelől megcáfolván Diagorász ateizmusát, Epikurosz káromlását és Arisztotelésznek a gondviseléshez fűzött kicsinyes gondolatait, másfelől azonban megdicsérvén Platón, Plótinosz és mindazok tanítását, akik ővelük a gondviselés vonatkozásában egyetértenek. A természetből vett érvek segítségével ez az értekezés azt is megmutatja, hogy a gondviselés a teremtésben [ti. a teremtett világban] is megfigyelhető, és hogy ez Isten minden alkotásában világosan megmutatkozik.

Az áldozatok hasztalanságát szintén meg kell mutatni: ezt a hetedik fejezet tartalmazza, amely egyrészt a filozófusok szövegei által elítéli a görög áldozatokat, másrészt a próféták szavaival bebizonyítja a zsidó törvényhozás gyerekes jellegét.

A nyolcadik rész a győzedelmes vértanúk tisztelői ellen felhozott vádat, és magától értetődően, a védelmüket tartalmazza: filozófusok, történészek, sőt költők tanúságainak segítségével bebizonyítja, hogy a görögök nemcsak italáldozatokkal, hanem [állat]áldozatokkal is megtisztelték halottaikat, melyek közül némelyeket isteneknek, másokat félisteneknek vagy héroszoknak neveztek, és akiknek a nagyrésze az életét dőzsöléssel töltötte.

Hasznosnak tűnt számomra az is, hogy összehasonlítsam Görögország leghíresebb törvényhozóit a mieinkkel – itt a halászokra, a bőrművesre⁹ és a vámszedőkre gondolkodok –, hogy ismét egybevetés által mutassam ki a különbséget, miszerint e híres törvények alkotóikkal együtt a feledés sötétségébe hullottak, miközben a halászoké nemcsak Görögországban és Rómában virágoznak, hanem a szkíták, szarmaták, perzsák és más barbár népek körében is. Ez az összehasonlítás alkotja a kilencedik fejezetet.

A tizedik fejezet egyrészt megtanít arra, hogy az isteni kijelentések milyen [eseményeket] jövendőnek meg, továbbá, hogy miképpen méltók Istenhez, illetve hogyan illelenek a helyesen gondolkodó emberekhez. Másrészt megtanít azon jóslatok természetére, amelyeket a püthiai [ti. a delphoi Apollón], a dodonai [Zeusz] és más görögországi hamis jósök nyilatkoztattak ki, akiktől kiderült, hogy hazudnak, és a jövendőről semmit sem tudnak, hiszen olyasmiket jósoltak, amelyekkel egyetlen jóérzésű ember sem hozakodott volna elő.

Mivel a tájékoztatlanokkal meg kell ismertetni azt, amit mi, illetve a görögök a világ végéről és az ítéletről tanítunk, a tizenegyedik fejezet ezt a tanítást ajánlja azoknak, akik el szeretnék olvasni.

Mindazonáltal kimutatom az erény gyakorlásának különbözőségét is, mert látom, hogy a görög társadalom felettébb büszkélkedik egykori filozófusaival, és kijelentéseiben arra hajlik, hogy az ő életvitelüket magasztalja. A tizenkettedik fejezet tehát meg fogja mutatni, hogy az ő életük nem csupán filozófusokhoz, de még a dicséretet ér-

⁹ A szerző itt egyértelműen az eredetileg sátorkészítéssel foglalkozó Pál apostolra gondol.

demlő rabszolgákhoz is méltatlan, miközben az apostolok és tanítványaik élete az emberi természet fölé emelkedik, és hasonlít azokéhoz, akik testüktől megszabadítottan lakják a mennyet.

A mű címe

A könyv címe pedig: *A görög betegségek orvoslása, vagy Az evangéliumi igazságnak a görög filozófiából való megismerése.*¹⁰

A magam részéről tehát a betegek gyógyítása érdekében, valamint az egészségesek hasznáról gondoskodva kezdtem el ezt a munkát. Azokat pedig, akik mások munkáival találkoznak [ti. mások műveit olvassák], arra kérem, hogy ha a leírtak egésze tetszésükre van, dicsőítsék azok Szerzőjét és imádságaikkal fizessék vissza fáradozásukat; és ha van is néhány hiba, ezek miatt ne ítéljék el az egészet, hanem fogadják be annak hasznát, ami jól van elmondva.

I. fejezet: A hitről

Ha létezik orvosi kezelés a test számára, akkor tehát van a lélek számára is, mivel az is nyilvánvaló, hogy mindkettő sok szenvedésnek van kitéve, amelyek akaratlanok ugyan a teste nézve, de általában akaratlagosak a lélekre nézve. Isten – aki jól tudta mindezt, hiszen ő nyilvánvalóan mindennekfelett bölcs, a lelkek, testek és a világegyetem teremtője – e két természetnek megfelelő gyógymódokról gondoskodott. Ezenfelül orvosokat is rendelt: egyeseket a test, másokat a lélek gyógyítására képezett ki; meghagyta nekik, hogy harcoljanak a betegségek ellen, és győzzék le azokat.

Azok, akik testileg nem érzik jól magukat, aggályoskodnak a betegségük miatt, és sóvárognak a gyógyulást; így nemcsak akkor vetik alá magukat az orvosok [akaratának], mikor azok kellemes gyógymódokat kínálnak, hanem akkor is, amikor vágniuk, égetniük kell, amikor diétára fogják betegeiket, vagy éppen keserű és utálatos szereket itatnak velük. És midőn e kínos kezeléseik révén [ismét] élvezhetik az egészséget, elhalmozzák jutalmakkal azokat, akik ily módon meggyógyították őket. A kezelést is úgy fogadják, hogy nem törődnek az orvosságok elkészítési módjával, hiszen a gyógyulás¹¹ az, amire vágnak, anélkül, hogy annak mikéntjét firtatnák.

Ezzel szemben azok, akik a hitetlenség gyalázatát hordozzák, nemcsak betegségük súlyosságát nem veszik figyelembe, hanem egyenesen azt képzelik, hogy a sors kegyeltjei. És ha valaki az effajta kezelésekre szakosodottak közül a betegség ellen hatásos gyógymódot akar ajánlani, rögtön elinalnak, mint az elmebajosok, lerázván magukról a felajánlott kezelést, és úgy menekülnek a gyógyítástól, mint a betegségtől. Mindazonáltal a szakembereknek el kell viselniük e nehezen kezelhető embereket, akik bántják őket – még akkor is, ha ökölrel verekednek vagy éppen rugdosódnak. Az ostobák ugyanis így lépik át a határt! Az orvosok az ilyen helyzetekben sem mérgelednek, hanem megkötözik [a betegeket], erősen megmossák [ti. borogatják] a fejüket, és mindenféle módot kitalálnak, hogy a betegséget visszaszorítsák, és hogy az egész [test] szerveinek korábbi egyensúlyát visszaadják.

Ezt kell hát nekünk is tennünk, és lehetőség szerint gondoskodnunk kell az ilyen állapotban lévő [emberekről]. Még ha csak nagyon kevesen vannak is alávetve a szen-

¹⁰ Esetleg így is: *Az evangéliumi igazságnak a görög filozófián kívüli megismerése.*

¹¹ A szövegben a σωτηρία (*szabadulás*) áll, mely a megváltás gondolatát is magában foglalja.

vedésnek, és vastag lerakódásokhoz hasonlóan nem tudnak átjutni a szűrő lyukain vastagságuk miatt; ennek ellenére nem kell őket magukra hagyni, sem elnézni, hogy megrottja őket a betegség, hanem minden eszközt meg kell keresni, hogy elozzassuk az őket elborító ködfelhőt, és felmutassuk az értelem fényének ragyogását. Egyetlen szorgalmas földműves sem vágja le egyrészt a sok bogáncsot, miközben otthagyja a keveset; hanem ha csak kettőt vagy egyet talál is, gyökerestül kitépi, és megtisztítja mezejét. Természetesen nekünk ennél sokkal többet kell tennünk, hiszen a mi földművelésünk törvénye nem a bogáncsok kivágását, hanem azok átalakítását írja elő. Fogjunk tehát hozzá, és úgy, ahogy a bogáncshoz [kell közeledni], vegyük a földműves ásóját és a szó [ti. az Ige] kapójával nagyítsuk meg füleik barázdáját, azért, hogy egyetlen akadály se állhasson az öntözés útjába; sőt, mossuk meg [vagy borogassuk] őket, mint a betegeket, és adjunk nekik szabadító és gyógyító orvosságokat.

A műveltek önhittsége és a Szentírás lebecsülése

Mindenekelőtt az önelégültség betegségét fogjuk meggyógyítani. Mert tény az, hogy némelyek azok közül, akik ismerik a költők és szónokok írásait, vagy akik csak megkóstolták Platón ékesszólását, lenézik a Szentírást,¹² mint amely teljesen meg van fosztva a szép stílus díszítéseitől, és méltatlannak tartják, hogy halászok tanítsák meg nekik az igazságot arról, Aki Van (ld. 2Móz 3,14). Mikor azonban az egyes művészetek gyümölcsét leszakítják, nem törődnek a művész nyelvvel: nem várják el, hogy a cipészek, vagy a kovácsok, az építészek, a festők, a hajóépítők vagy a kormányosok attikaiak legyenek. Sőt, ha még ezek szkíták, szarmaták, ibérek vagy egyiptomiak lennének is, örömmel húznak hasznot a munkájukból, és csupán a pontos [munkát] követelik meg tőlük, anélkül, hogy a legkevésbé aggasztaná őket a nemzetek közötti különbség. És ha lantjátékos hallgatnak, csak a hangok összhangját várják el [tőle], anélkül, hogy megakarnák tudni: görög-e vagy barbár. Így hát csak az igazság tanítása az egyetlen, amit nem akarnak [teljes] egyszerűségben elfogadni, hanem lealacsonyítva érzik magukat, ha egy barbár tanítja őket ezen a nyelven.¹³ Ez az önhittség pedig [éppen] azoknál a férfiaknál lelhető fel, akik nemhogy nem érték el a görög filozófia csúcsát, hanem, hogy így fejezzem ki magam, a szájuk szélével kóstoltak meg néhány morzsát és innen-onnan koldultak össze apró ötleteket!

A görögök a barbárok iskolájában

Ezzel szemben a leghíresebb görög filozófusok, akiknek emléke még most is él az előkelő lelkekben – a szüroszi Phereküdesz, a számoszi Püthagorasz, a milétoszi Thalész, az athéni Szolón, és mindenekelőtt ama [híres] Platón, Arisztón fia és Szókratész tanítványa, aki ékesszólásával mindenkit árnyékba borított –, az igazság megkeresése érdekében nem haboztak beutazni Egyiptomot, az egyiptomi Thébát, Sziciliát és Itáliát, egy olyan időben, amikor e népek, távol attól, hogy egy birodalom alá tartozzanak, városonként különböző intézményekkel és törvényekkel rendelkeztek. Némelyek ugyanis a demokráciát, mások az oligarchiát támogatták; ismét némelyek zsarnokság alatt éltek, mások pedig alkotmányos monarchiában. Mindazonáltal egyetlen ilyen aka-

¹² Szó szerint: a „szent mondásokat”, mely ebben a szövegkörnyezetben a Szentírás egészére vonatkozik.

¹³ Vagy „erre a nyelvre”.

dály sem állította meg őket abban, hogy a barbár emberekhez siessenek, és tőlük olyasmiket tanuljanak, amelyekről úgy gondolták, hogy [a barbárok] jobban ismerik, mint ők maguk [ti. az utazó görög filozófusok]. Úgy vélik, hogy Egyiptomban az élő Istenről nemcsak az egyiptomiaktól, hanem a héberektől is tanultak. Ezt tanítja a boiótiai Plutarkhosz, sőt még az igazság ellen őrző Porphüriosz is, valamint a püthagoreus Numéniosz és sokan mások. Mondják, hogy Püthagorász még a körülmételésnek is alávetette magát, melyre az egyiptomiak tanították; az egyiptomiak azonban ezt a törvényt a héberektől vették át. Ábrahám ősatya ugyanis a világegyetem Istenétől kapta a körülmételkedés parancsát, és a leszármazottai megtartották azt. Mivel sokáig tartózkodtak Egyiptomban, az egyiptomiak utánozták a hébereket. Azt pedig, hogy az újszülöttek körülmételése nem volt régi törvény [szokás] Egyiptomban, elégségesen bizonyítja a fáraó leánya: mikor a folyó partján hagyott Mózeset megtalálta, rögtön észrevette a körülmételés [jegyét], felismerte a fajtát, és az újszülöttet héber fiúnak nevezte (ld. 1Móz 17,10).

Azt jelenti ez, hogy a nagyon tanult emberekben olyan tudásszomj lakozott, hogy a háborúkat és a leghatalmasabb tengereket semmibe véve elmentek a barbárok iskolájába, és mindenholnan összegyűjtötték azt, amit szükségesnek vélték. Szókratész, Szóphroniszkosz fia, a filozófusok legjobbja [még] azt sem találta méltatlannak a filozófiához, hogy a nőktől tanuljon valami hasznosat: nem szégyellte, hogy Diotimát tanítójának nevezze, és szorgalmasan látogatta Aszpasziát is.

Ami az ellenfeleinket illeti, a legtöbbjük még azt sem tudja, mi az „Akhilleusz haragja”, amellyel a fiatalok magasabb rendű kiképzése hagyományosan kezdődik. Mások pedig összekoldultak néhány morzsát a költőktől és valami keveset a szónokoktól, de még a filozófusok neveit sem tudják, kivéve a két vagy három legismertebbet: és barbárnak nevezik a Szentírást, úgy gondolva, hogy szegyen abból megtanulni az igazságot! Önteltségük kórokozója a tudatlanság. Ha ugyanis olvasták volna Görögország történelmét, kétségtelenül tudnák, hogy a görögöket mind a legfejlettebb tudományokra, mind a művészetek nagy részére a barbárok tanították. Azt mondják, hogy a geometriát és az asztronómiát elsőként az egyiptomiak találták fel; az asztrológiát és a horoszkópok kiszámítását a káldeusok találmányának tartják; az arabok és a phrügiaiak ötlötték ki elsőnek a jóslást; még a trombita is a türrhénoszok [ti. a türrhéniaiak] műve, a fuvolák pedig a phrügiaiaké, ahogyan ezt a tragédiák, illetve ezek nyomán a történelemkönyvek tanítják. A görögök szerint az ábécé [ti. a betűk] a föníciaiak találmánya, és Kadmosz hozta be először Görögországba; az orvostudomány, azt mondják, az egyiptomi Ápisztól ered, és Aszklépiosz később továbbfejlesztette ezt a tudományágat; az első hajó pedig, úgy mondják, Líbiában épült. Ami pedig a Dionüsziaikat, Panathénaiákat, és különösen a Theszmophoriákat és az eleusziszi beavatásokat illeti, ezeket Athénbe Orpheusz, egy odrüszai férfi [ti. a trák odrüszai törzs tagja] vezette be, aki egy egyiptomi utazás után [vagy: Egyiptomba érve] Ízisz és Ozirisz titkos szertartásait Démétér és Dionüsziosz rítusává¹⁴ változtatta, ahogy azt a boiótiai Khairóneiból való Plutarkhosz és Szicíliai Diodórosz tanítja;¹⁵ illetve, ahogy Démoszthenész, a szónok említi, amikor arról beszél, hogy Orpheusz mutatta meg nekik a legszentebb beavatási szertartásokat.¹⁶ Ugyanígy a Rhea, Kübelé vagy a Brimo misztériumai – hívjá-

¹⁴ Az eredeti szövegben az *ὄργια* (titkos szertartás) kifejezés olvasható.

¹⁵ Ld. Diodorus Siculus (Szicíliai Diodorosz): *Bibliotheca historica* I, 96, 4–5.

¹⁶ Görögül τὰς ἀγιωτάτας τελετάς. Ld. Démoszthenész: *Orationes* XXV, 11 (In *Aristogitonem* 1).

tok őket, ahogy akarjátok: mert rengeteg kifejezés van, amelyek nemlétező dolgokra vonatkoznak!¹⁷ – mindenesetre ezen istennő ünnepeit és az ottani beavatási szertartásokat Phrügiából hozták be a görögök Görögországba: a fent említett szerzők világosan tanúsítják mindezt.

Ha azonban mind a művészeteket, mind a tudományokat, valamint a démonikus rítusokat és az alapvető ismereteket is a barbárok tanították a görögöknek, akik egyébként dicsekedtek a tanítómestereikkel, hogyan lehet az, hogy ti – akik még műveiket sem vagytok képesek megérteni – vonakodtok megtanulni az igazságot olyan emberektől, akik bölcsességüket Isten adományaként kapták? És ha azért nem akartok rájuk figyelni, mert nem Görögországból származnak, ne nevezzétek többé Thalészt bölcsnek, sem Püthagorászt és az ő mesterét, Phereküdeszt filozófusnak. Phereküdesz ugyanis szüroszi volt¹⁸ és nem athéni, spártai vagy korinthoszi; ami pedig Püthagorászt illeti, Arisztoksenosz, Arisztarkhosz és Theopomposz szerint türrhénoszi volt, miközben Neanthész tíruszinak [ti. Tíruszból/Türoszból valónak] nevezi. Thalészt ugyan némelyek milétozinak mondják, de Leandrosz és Hérodotosz föníciaiként írják le; sőt, még [maga] Arisztotelész is sztageiroszi volt, Diogenész színópeai,¹⁹ és Alkmeón, Peirithosz fia, aki – mint mondják – az első, természetéről szóló könyvet írta, krotóni. Empedoklész pedig Agrigentumból, abból a szicíliai városból származott.

Ha erre azt mondanátok, hogy ezek a férfiak Görögországon kívül születtek és nevelkedtek ugyan, de mégis a görög nyelvet használták, először ismerjétek el, hogy más nemzetekben is születtek bölcs férfiak. Mert kétségtelen, hogy mind a trák Zamolxiszt, mind a szkíta Anakharsziszt csodáljátok bölcsességükért, és hogy a brahmanoknak nagy hírneve van nálatok: de ezek indiaiak, nem görögök!

Filozófia és irodalomművészet

Továbbá más módon is meg lehet titeket cáfolni arra vonatkozóan, hogy tévesen helyezitek az igazság elé az ékesszólást.²⁰ Mert bizonyára ti is elismeritek, hogy Szókratész, Szóphroniszkosz fia, a görög filozófusok legjobbjára volt; ennek ellenére, egy kőfaragó édesapától született, sőt ő [maga is] sokáig gyakorolta apja szakmáját. Sok [író] emlékeztetett erre a tényre, többek között Porphüriosz is, aki *A filozófia története* című munkájának III. könyvében ezt írja:

Mondjuk hát el Szókratészről azt, amit a többi [író] is méltónak tartott megemléteni. Egyrészt egy pillanatra mérlegeljük azokat a [dolgokat], amiket a tanult emberek – akár dicséretként, akár bírálatként – sokféleképpen meséltek róla, másrészt azonban nem firtatjuk, hogy vajon apjával együtt gyakorolta-e a kőfaragás mester-

¹⁷ Azaz, hogy rengeteg olyan név létezik, melynek semmiféle valós alapja nincs. A szerző szerint tehát ezek az istenségek csupán névleg léteznek.

¹⁸ A fenti mondatból nem lehet kizárólag arra következtetni, hogy Theodorétosz Phereküdeszt szírnek tartotta. A görög Σύριος kifejezés jelenthet „szír”-t, de ugyanakkor vonatkozhat a görög Szürosz szigetéről származókra is (ld. a fejezet elején, ahol Theodorétosz Phereküdeszt Σύριος-nak nevezi). Mivel a szerző fő érve itt az, hogy nemcsak a szó szoros értelmében vett görög földön – úm. Athénben, Spártában vagy Korinthoszban, ti. *Hellaszban*, a szó antik értelme szerint – született bölcselők voltak nagy filozófusok, hanem azok is, akik a periférián születtek, Szürosz szigete ilyen értelemben az előbb említettekhez képest alacsonyabb rangúnak tartható. Következésképpen nem feltétlenül osztjuk Canivet ezzel kapcsolatos véleményét (ld. SC 57, 109, 4-es jegyzet).

¹⁹ Mai török neve: Szinab.

²⁰ Ti. helytelenül részesítitek előnyben az ékesszólást az igazság rovására.

ségét, vagy csak apja gyakorolta azt egyedül. Ez ugyanis egyáltalán nem károsította bölcsességét, ha csak kevés ideig művelte azt. De ha valóban szobrász volt, annál jobb, mert ez a művészet tiszta és feddhetetlen!²¹

A folytatás is ugyanolyan értelmű: [Porphüriosz] olyan [szerzőket] sorakoztat fel, akik szerint Szókratész gyakorolta a kőfaragás művészetét. De ugyanakkor lehetett kőfaragó fiatalkorában, és később, miután beleszeretett a költészetbe és ékesszólásba megszerezte a műveltséget [is]. Mindazonáltal még ezt sem lehet állítani, hiszen Porphüriosz teljesen az ellenkezőjét mondja, és így szól:

Nem volt tehetségtelen, de az igazat megvallva, teljesen műveletlen volt. Szinte egyáltalán nem ismerte még a betűket sem, és nevetségessé tette magát valahányszor írnia vagy olvasnia kellett, mert hebegett-habogott, mint a gyerekek.²²

Platón is így beszélt a *Védőbeszéd*-ben:

Zeuszra, athéni férfiak! Nem az övékéhez hasonló, kifejezésekkel és fogalmakkal díszített finom beszédek fogtok hallani, hanem véletlenszerűen mondott dolgokat, olyan szavakkal, amik eszembe jutnak.²³

Kevéssel később ismét hozzáteszi ezt:

Most arra kérlek titeket – úgy gondolom, jogosan –, hogy tekintsetek el a beszédmódomtól (ez ugyanis egyaránt lehet rosszabb vagy jobb), és [csak] a következőt vizsgáljátok és fontoljátok meg: hogy az, amit mondok, igaz-e.²⁴

És mégis: ő, aki egy tudatlan és műveletlen nyelvét beszélte, nemcsak az összes többinél, hanem még a minden görögöket ékesszólásával legyőző Platónnál is nagyobb tisztességre volt méltó. Ezt még maga Arisztón sem tagadhatta. Hogyan is tehetett volna, hiszen minden megjelent *Diálogo*sát Szókratésznek tulajdonította, és hozzá igazította, úgy rendezvén el őket, hogy a mester gondolkodása termékeinek tartsák!

A Platón szerinti igazi filozófus

Továbbá, ez a Platón is – aki nyelvének könnyedségével és kifejezéseinek szépségeivel az egész emberiséget, és nemcsak a görögöket, hanem az athéniakat is teljességgel elhomályosította [ti. túlszárnyalta] – [tehát maga Platón] írja elő, hogy ne a beszéd kifinomultságára, hanem az érvek összhangjára figyeljünk. Hallgassátok, [mennyre] nyilvánvalóan fejt ki ezeket a *Politiká*-ban:

Ha megtartóztatod magadat attól, hogy fontosságot tulajdoníts a kifejezéseknek, minél idősebb leszel, annál gazdagabbnak tűnsz majd megfontoltságban.²⁵

Hallgassátok továbbá, miként szól a *Közársaság* V. könyvében:

Vajon mindezeket [az embereket] és azokat, akik más hasonló dolgokban és alacsony művészetekben járatosak, filozófusoknak tartjuk-e? – Semmiképpen sem, mondom én, hanem [azt mondjuk, hogy] hasonlítanak hozzájuk. – De az igaziak, folytatta ő, kicsodák ők szerinted? – Azok, akik szeretik szemlélni az igazságot, válaszoltam én. Mert a filozófia nem a posztulátumokon és feltételezéseken alapuló geometriában van, sem a zenében, amely elvont, sem a csillagászatban, amely tele

²¹ Porphüriosz: *A filozófia története*, 11-es töredék.

²² Uo.

²³ Platón: *Szókratész védőbeszéde*, 17b-c.

²⁴ Uo. 18a.

²⁵ Platón: *Politika*, 261e.

van a természetről szóló pontatlan és változó kijelentésekkel, hanem magának a Jónak az igazság általi keresésében és ismeretében.²⁶

Hallottátok, uraim, a filozófust, amint a zenészeket, a matematikusokat és más, hasonló szakembereket nem „filozófusokként”, hanem „a filozófusokhoz hasonlókként” írta le, miközben az igazság valódi tanítómestereit nevezte filozófusoknak. A *Törvények* III. könyvében pedig ezt mondja:

Jól megalapozott elvként kell tételezni és kijelenteni, hogy azok a polgárok, akik nem ismerik ezeket a dolgokat, nem bízhatók meg semmilyen tekintéllyel a városban, és tudatlanságuk miatt lebecsülendők, legyenek akár a számítás szakemberei, és minden, a lelket [vagy az életet] természetesen felemelő eljárásban képzettek. Azokat, akik ezzel ellenkező [tulajdonságokkal] bírnak, bölcseknek kell tartani, habár, a mondás szerint „nem tudnak sem olvasni, sem úszni”, és a vezetést rájuk kell bízni, mint megfontolt emberekre.²⁷

Hogyan is ítélné el valaki ennél igazabbul és bölcsebben a jelenben tényleg eluralkodott tudatlanságot és önelégültséget? A filozófusok legnagyobbika ugyanis a bölcsességet egyértelműen nem az írástudással, hanem az igazság ismeretével határozza meg. Azokat, akik ez utóbbit megszerezték, bölcseknek nevezi, még akkor is, ha a leg-
elemibb dolgokat sem ismerik; azokat pedig, akik minden műveltség [ismeretere] eljuttottak ugyan, de nem sajátították el az igazság és igazságosság tudományát, különválasztja, elveti, és nem bíz rájuk hatalmat. Sőt, még a *Theaitétosz*-ban is ilyen szavakkal bírálja a csillagbámulókat:

Kedves Theodóroszom, miközben Thalész a csillagokat tanulmányozta, feltekintett, és beleesett egy kútba; egy elegáns és szellemes trák szobalány, mint mesél-
lik, kigúnyolta, mondván, hogy annyira kívánta tudni, mi van az égen, hogy nem vette észre, mi van mögötte, illetve a lába előtt.²⁸

És ismét, ugyanabban a dialógusban pedig:

Egy falusi és – szabadidő hiányában – műveltség nélküli ember, szükségszerűen hasonlónak válik a pásztorhoz, akit a hegyi karám falai vesznek körül. Mikor azt hallja, hogy valaki, aki tízezer hold földdel, vagy annál valamivel többel rendelkezett, és [vagyonát] egy csodálatos birtokkal gyarapította, mindez számára kevésnek tűnik, hiszen megszokta, hogy az egész földet [a Világegyetemet] figyelje.²⁹

A fentiekhez még ezt is hozzáteszi:

Mert ennek ismerete valóban igazi erény is, míg a tudatlanság [ti. ennek nem ismerete] egyben nyilvánvaló gonoszság; minden más látszólagos okosság és bölcsesség teherré [vagy elnyomássá] válik a polgári életben és a vezetésben, illetve elaljasul [közönségesé válik] a művészetekben.³⁰

Éppen ez az, amit ők, a minden irodalmi műfajban jártasak, tökéletesen tudtak: ti., hogy mennyivel értékesebb az igazság a szavaknál és kifejezéseknél, és hogy az efféle [nyelvi] kifinomultság ismeretének hiánya egyáltalán nem károsítja azt [ti. az igazságot].

²⁶ Vö. Platón: *Az állam* V, 475d-e. Vö. Alexandriai Kelemen: *Sztrómata* [Szövegek/szöttek] I, 19., 93. Ld. még SC 57, 112., 2-es jegyzet.

²⁷ Vö. Platón: *Törvények*, III, 689c-d. Theodorétosz szövege némely ponton eltér a Platónétól. Ld. SC 57, 113., 2-es jegyzet.

²⁸ Platón: *Theaitétosz*, 174a. Theodorétosz idézetében az eredeti (ti. Platón szerinti) „előtte” kifejezés helyett a „mögötte” szót találjuk. A jelen szöveg így a „mögötte és előtte” jelentéséhez áll közel.

²⁹ Uo. 174d-e.

³⁰ Uo. 176c.

A héberek ősisége

Miért van akkor hát, kedves barátaim, hogy nem akarjátok megtanulni az apostoli tanítás értelmét, noha annak csak a barbár kifejezésmódját kifogásoljátok – miközben saját filozófusaitoktól halljátok, hogy a görögök rég eltévedtek az igazságtól, és a barbárok sokkal inkább megtalálták azt? Még ama Porphüriosz is, aki ellenünk ádáz harcot indított, *A jósök filozófiájáról* című művében így szól:

Az istenekhez vezető út ércláncokkal van lezárva, durva és nehéz. Sok ösvényét barbárok találták meg, a görögök viszont eltévedtek; azok, akiknek már a birtokában volt, meg is rontották azt. De az Isten bizonyosságot adott az egyiptomiaknak, a föníciaiaknak, a kaldeusoknak, a lüdiaiaknak és a hébereknek, hogy megtalálták.³¹

Ha minden ellenségeink legádázabbika is azzal vádolja a görögöket, hogy a tévelygés rabszolgáivá lettek, és tanúsítja, hogy Apollón jóslata szerint a hébereknél, a föníciaiaknál, az egyiptomiaknál és a kaldeusoknál van az igazság, ugyan miért nem hisztek a filozófusnak, és miért nem fogadjátok el a delphoi háromlábú [üst]³² jóslatát, miért nem hallgattok a héberek prófétáira és az apostolokra? Hiszen még a püthiai [Apollón] is „az igazság felfedezőinek” nevezte őket! Ha pedig a hébereket mind az egyiptomiakkal, mind a kaldeusokkal és a föníciaiakkal is összekapcsolta, tudni kell azt is, hogy a föníciaiak, akiknek közös határuk volt a héberekkel, a szomszédaiakkal, megtanulták tőlük az igazságot, ha egyáltalán megtanulták; az egyiptomiak még inkább gazdagodtak a velük való kapcsolat révén, hiszen a héberek sokáig laktak Egyiptomban; a kaldeusok hasonlóképpen a legnagyobb hasznát vették [e kapcsolatnak], hiszen együtt éltek velük, miután hadifoglyokként Babilóniába vitték őket. A [kaldeusok] az ott [Babilóniában] megesett csodákon, a [tüzes] kemence és az oroszlánok [vermének] csodáján keresztül fogadták el, hogy [a héberek] méltók arra, hogy [számukra] az igazság tanítómesterei legyenek. Kürosz [ti. Círusz], a Kambüszész fia, aki Dániel közeli barátja volt, szintén részesült az igaz kegyesség tanításaiban: így mikor leigázta a lüdiaiakat, és alárendelteké tette őket, minden bizonnyal közölte az [új] alattvalókkal [mind]azt, amit tőle [ti. Dánieltől] tanult.

A filozófiai rendszerek viszonylagossága

Tehát a püthiai [Apollón] is bizonyosságot tesz a hébereknek [adatott] igazságról, és Porphüriosz is megemlíti a jóslatot: mindezt elégségesen bebizonyítottuk. Mindazonáltal Porphüriosz újfent elítéli a görög filozófusok teljes tudatlanságát. Hallgassátok, hogyan fogalmaz a Boéthioszhoz intézett, *A lélekről* című írásában! Sok más gondolat között ezt is mondja: „A filozófiában szereplő tételek közül melyik vitathatatlan?” Az egyiptomi Anebónnak szintén hasonlóképpen ír:

Hadd kezdjem irántad érzett barátságomat az istenekkel, a jó szellemekkel³³ és az ezekhez hasonlatos filozófiai tanokkal: ezekről a görög filozófusok is a legjobban beszéltek, de azt mondják, hogy a kiindulópontjuk inkább a feltételezés volt, mint a hit.³⁴

Kevéssel később pedig:

³¹ Porphüriosz: *A jósök filozófiájáról*, 147.

³² A delphoi jósda papnője háromlábú réz- vagy bronzüst (τρίπους) segítségével közölte jóslatait.

³³ δαιμόνων ἀγαθῶν.

³⁴ Porphüriosz: *Ad Anebonem*, 39.

Közöttünk sok szócsata van, mert mi a jót az emberi meggondolások alapján képzeljük el; de azok számára, akik a jobbal [ti. a Tökéletessel] szándékoznak egye-
sülni, ez a lehetőség mindig fennáll, hogy megvizsgálhassák.³⁵

A filozófusok közötti különbségek

Ha tehát a filozófusok tanai vitathatók – hiszen az érvelés emberi találmány – és közöttük rengeteg viszály és fegyverszünet nélküli szócsata folyik, de Porphüriosz tanúsága szerint másoknak adatott meg, hogy Istennel bensőséges viszonyban, közös-
ségben legyenek,³⁶ miért ragaszkodtok hát, kedves barátaim, emberi és vitatható sza-
vakhoz, és nem fogadjátok el Isten barátainak tanítását?

Következtetés

Ha azon az alapon utasítjátok vissza őket, hogy barbárok, könnyen önellentmon-
dásba keveredhettek. Ti ugyanis megbíztok Püthagoraszban, aki egyesek szerint túrrhéniai, mások szerint tíruszi volt; a sztageiroszit [ti. Arisztotelészt] elismeritek mes-
tereteknek, csodáljátok a színópeait [ti. Diogenészt] és mindenki mást, akinek a hazája
nem Görögországban van, hanem a barbároknál. Megmutattuk, hogy még Szolont és
Platont is többnyire a barbárok tanították. Sőt, azt halljuk, hogy még az egyiptomi pap
is ezt mondja Szolónnak (ahogy Platon a *Timaios*-ban feljegyezte):

Ej, Szolón, Szolón, ti görögök mindig gyermekek vagytok, öreg görög pedig
nincs is: mert nincs bennetek időtől szürke ismeret [ti. nincs régi tudományotok].³⁷

Ha a görögök tudása meglehetősen fiatal, a hébereké viszont a legöregebb és leg-
ősibb, mely az idő [múlásával együtt] virágzó igazságot is tartalmazza, akkor nyilvánva-
lónan előnyben kell részesíteni, és felsőbbrendűnek nyilvánítani az új és vitatható [rend-
szerekhez] képest, melyek sokkal inkább hamisak és nem meggyőzően vannak felépít-
ve. Mindazonáltal a nyelv darabossága sem elégséges ahhoz, hogy elutasításokat alá-
támassza, hiszen megmutattuk, hogy Szókratész, a filozófusok korifeusa is járatlan volt
a görög műveltségben, és hogy Platon minden tudománynál és ékesszólásnál előbbre
valónak tartotta az igazságot.

A hit fogalma és Isten szavának befogadása

Ha magát a „hit” fogalmát támadjátok – mert azt [a vádat] is hallottam tőletek,
hogy mi a tantételeink [alátámasztására] semmilyen bizonyítékot nem hozunk fel, ha-
nem pusztán megparancsoljuk tanítványainknak, hogy higgyenek – akkor kiváltképpen
és nyíltan rágalmaztátok a tanításunkat, mert mi a szavainkat maguknak a tényeknek
és tanúságával kapcsoljuk össze. No de ismét, amint a szólás mondja, saját tollatok seb-
zett meg benneteket!³⁸ Hiszen maga a híres Püthagorász is, Mneszarkhosz fia,

³⁵ Uo. 45.

³⁶ A *ὀμιλία* Theodorétosz számára a szerzetes (aszкета) és Isten közötti legbensőségebb kapcsola-
tot jelenti. Ld. pl. Theodorétosz: *Historia religiosa*, 2., 12.

³⁷ Platon: *Timaios*, 22b.

³⁸ Ezt a közmondást Theodorétosz *Egyháztörténetében* is idézi, mikor Julianus aposztata császárnak a
keresztények elleni intézkedéseiről beszél. Szerzőnk szerint a császár erre a mondásra hivatkozva tiltotta
meg a keresztények számára a költészet, retorika és filozófia tanulmányozását, mivel éppen a pogány szer-

Phereküdesz tanítványa és az itáliai szekta megalapítója, szabályként írta elő tanítványainak, hogy öt évig hallgassanak, csak rá figyeljenek, és minden kétségbevonás és vita nélkül fogadják el, amit mondott nekik, azaz [elvárta], hogy higgyenek és ne kételkedők módján kérdezősködjenek. Sőt, az ő utódai is,³⁹ ha valaki az elmondottak bizonyítását kérte, szokás szerint így válaszoltak: „Ő [ti. Püthagorász] mondta!”; minden bizonyításnál erősebbnek tartották Püthagorász szavát, és ezt [a hozzáállást] követelték meg másoktól is. Ha mind az előadók, mind a hallgatók hitelre méltónak [ti. a hithez elegendőnek] tartották Püthagorász véleményeit és tanításait, ki lenne hát oly esztelen, sőt teljesen ütődött, hogy kételkedjen a Világegyetem Istenének tanításában, és ne higgyen szavainak, illetve, hogy a Világegyetem Istenét ne illesse annyi tisztelettel, mint amennyivel Püthagorásznak adóztak azok, akik az ő tanításában részesültek? Hát nem sajnálatos, drága barátaim, hogy miközben Platón azt ajánlja, hogy a még költőknek is kételkedés nélkül higgyünk, ti haragusztok ránk, mivel mi nyilvánvalóan arra intünk, hogy a tanító Istennek higgyetek? Avagy ezek nem Platón szavai-e:

Ami a többi szellemet [daimónt] illeti, erőnkön felül áll megmondani és ismerni az eredetüket: azoknak kell hinnünk, akik előttünk beszéltek róluk. Istenek leszár-mazottai, amint állították, jól kellett hát ismerniük az őseiket! Lehetetlen tehát nem hinni az istenek gyermekeinek, annak ellenére, hogy sem ésszerű, sem kétségtelen bizonyítékokat nem hoznak fel; de mivel állításuk szerint saját [családi] dolgaikról beszélnek, a szokáshoz híven hinni kell nekik.⁴⁰

Ezeket mondotta Platón a *Timaios*-ban a költőkről, és előírta, hogy higgyenek Homérosznak, Hésziodosznak és a többi mítoszcsináló költőnek. Ugyanakkor nem félt kimondani, hogy ezek [a szerzők] ésszerű és kétségtelen bizonyítékok híján beszéltek, sőt másutt ki is gúnyolta állításaikat, amint azt egy későbbi részletben világosan megmutatjuk. Nos, ha Platón azt ajánlja, hogy higgyünk az efféle ostoba mesék kitalálóinak és a leggyalázatosabb mítoszok kiötlőinek anélkül, hogy a legkisebb bizonyítékot is elvámánk tőlük, mennyivel istenfélőbb és igazságosabb⁴¹ az [Istentől] ihletett apostoloknak és prófétáknak hinni, akik semmi szégyenteljes, semmi mitologikus vagy valószerűtlen dolgot nem állítanak, hanem mindaz, amit tanítanak, Istenhez méltó, igen szent és üdvös!

A filozófusok hitet (bizalmat) várnak tanítványaiktól

Továbbá, azok közül, akik a filozófusok véleményét követték, és hagyták, hogy a hit vezesse őket, egyesek egyik filozófushoz kötődtek, mások egy másikhoz: az alapos vizsgálat révén bárki könnyen kimutathatja a [filozófusok közötti] tanbeli különbségeket. Némelyek ugyanis a lelket halhatatlannak tartották, mások halandónak, megint mások pedig úgy határozták meg, mint valami keveréket, amelynek egyik részét halan-

zók könyveiből vett érvekkel – Julianus szemszögéből nézve: „saját tollainkkal” – harcoltak a pogányság ellen. I.d. Theodorétosz: *Historia ecclesiastica*, III, 4.

³⁹ Ti. a püthagoreus iskola későbbi tanítói.

⁴⁰ Platón: *Timaios*, 40d-e.

⁴¹ *δσιώτερόν τε και δικαιότερον*. A *δσιος* és a *δικαιος* kifejezések között klasszikus az ellentét. Adott cselekedet *δικαιος*-nak, azaz igazságosnak mondható, ha a természeti vagy a polgári törvénnyel megegyezik. A *δσιος* a vallási törvény által *megengedett* cselekedetre vonatkozik. Szerzőnk éppen azt igazolja, hogy a (keresztény) hit vonatkozásában a két, egymással gyakran ellentétesnek tartott cselekvési mód azonos viszonyulásra sarkall: az apostoloknak és a prófétáknak (tehát magának Istennek) hinni *egyszerre* igazságos (*δικαιος*) és istenfélő (*δσιος*) cselekedet.

dónak, a másikat pedig halhatatlannak gondolták. Ami a látható dolgokat illeti, egyesek szerint teremtetlenek, mások szerint teremtmények; egyesek szerint földből, mások szerint anyagból, vagy éppen atomokból épülnek fel; egyesek szerint a mindenségnek van lelke, mások szerint nincs. Annak ellenére, hogy különböző dolgokat állítottak, mindenik talált a maga számára olyanokat, akik elhitték, amit hirdetett. Mindazonáltal ez utóbbiak nem ismerték volna el, hogy ez vagy az [a tan] igaz volna, ha egy bizonyos hit nem készíteti őket arra, hogy elfogadják, amit nekik mondtak. Éppen ezért még a Platón Szókratésze is a *Gorgiasz*-ban, miután sokat beszélt a hódészbeli elítéltekről, majd rátért azokra, akiket kegyeseknek [istenfélőknek] kiáltottak ki, így folytatta: „Íme, Kalliklész, amit én hallottam, és hiszem, hogy igaz!”⁴² Viszont olyan dolgokról [állította ezt], amelyek se nem nyilvánvalóak, se nem észlelhetőek, hanem amelyek az emberek nagy része előtt rejtve maradnak, és kevesen fogadják el őket. Mindennek ellenére kijelentette, hogy igaznak tartja őket, és sem ő nem hozott fel bizonyítékot hite mellett, sem hallgatói nem kérték azt tőle. Ráadásul, mikor a *Törvények* első könyvében Platón megalapozta a hitről szóló beszédet, ekképpen fogalmazott:

Ha a törvényeitek elégségesen megalapozottak, akkor az egyik legjobb törvény talán az lenne, amelyik megtöltja minden fiatal számára annak kutatását, hogy [a törvények] közül melyik a jó és melyik a rossz, hanem mindnyájan egyhangúlag és egy szájjal egyetértésben hirdessék, hogy minden jól van.⁴³

Ebben a részben tehát Platón még a túlzott kutakodást sem engedi meg, hanem azt akarja, hogy a meghozott törvényeket hittel fogadjuk el, és ne firtassuk, vajon helyesek-e vagy sem. A szicíliai költő, Theognisz, szintén „a hit táplálékát”⁴⁴ hirdeti, és így szól:

Ó Kürnosz, a keserves viszály idején a hívő ember önnön súlyának megfelelő arannyal és ezüsttel ér fel.⁴⁵

Ha azt állította, hogy a hívő [megbízható] ember a viszály idején többet ér az aragnál és az ezüstről, akkor mihez lehetne hasonlítani azt, aki kételkedés nélkül hisz az isteni tanításokban? Mindemellett, egyszerűen úgy tűnik nekem, hogy az efézusi Hérakleitosz alábbi mondata szintén nagyon jól illik hozzátok, akik [velünk] ellenkeztek:

Amikor ostobákként hallgatták, hasonlóak voltak a süketekhez; a mondás tanúsítja, hogy „ott vannak, anélkül, hogy jelen lennének”.⁴⁶

Az efézusi filozófussal egyetértésben az agrigentumi Empedoklész is így szól:

A gonoszok jellemző [szokása], hogy kételkedjenek a vezetőikben. Íme, mit ajánl a Múzsánk, hogy elhiggyük.⁴⁷

Az agrigentumi filozófus szerint tehát a hitetlenek a gonoszok közé tartoznak. Hérakleitosz szerint pedig ugyanazok ostobák és süketekhez hasonlóak.

⁴² Platón: *Gorgiasz*, 524a-b.

⁴³ Platón: *Törvények*, I, 634d.

⁴⁴ τὸν τρόφιμον τῆς πίστεως. Theodorétosz ugyanezt a kifejezést használja *A megelevenítő Szentbármorságról* c. műve harmadik fejezetében (PG 75, 1149D), az *Anatolioszhoz* intézett 92-ik levelében (SC 98, 244), a *Zsoltárkommentárban* (PG 80, 860), a *Galata levélhez* írt kommentárjában (PG 82, 477), valamint a *Haereticarum fabularum compendiumban* is (PG 83, 525 és 537). A kifejezés alapértelme szerint a keresztyéneket „hitben nevelteknek” tartja, akik ily módon „a hit táplálékát” veszik magukhoz. A jelen szöveggörnyezet arra utal, hogy a keresztyénné váláshoz is ezt a táplálékot kell magunkhoz vennünk.

⁴⁵ Theognisz: *Elégiák* I, 77–78.

⁴⁶ Hérakleitosz: *24-es töredék*.

⁴⁷ Empedoklész: *5,1–2-es töredék*.

A hit tárgya

Továbbá, az eleai Parmenidész, a kolophóni Xenophanész tanítványa, azt ajánlja, hogy az értelmi valóságokhoz a hiten keresztül jussunk el. Ezt mondja ugyanis:

Hiánya ellenére vizsgálj meg [= szemléld]; az értelméd számára bizonyosan jelen van.⁴⁸

Ez azt jelenti, hogy az értelmi valóságokat csak az értelmén keresztül lehet megközelíteni, de hit nélkül maga az értelem [ti. az értelmes emberi lélek] sem képes látni az [értelmelem] felfogható dolgokat. Szolón is erre utal:

A legnehezebb megismerni a tudás rejtett mértékét, amely nyilvánvalóan minden [dolog] határát egyedül tartalmazza.⁴⁹

Ha a legnehezebb megismerni, akkor teljességgel lehetetlen róla beszélni. Maga Empedoklész is ezt állítja a láthatatlan dolgokról:

Nem lehet megközelíteni, szemünkkel látni, vagy kezünkkel megfogni őket; az emberek számára a hit [ti. a meggyőzés] a legnagyobb [legnagyszerűbb] út, amely a tudat [mélységéig] száll le.⁵⁰

Antiszthenész, Szókratész tanítványa és a cinikusok szektájának vezére a Világegyetem Istenével kapcsolatban így kiált fel:

Képről meg nem ismerhető, szemmel nem látható, semmihez sem hasonlít; ezért nem tudja őt senki egy kép alapján teljesen felfogni.⁵¹

A hit tehát fontos azok számára, akik az értelmi valóságokat akarják szemlélni – éppen azért, mert nem lehet olyan képet találni, amely ezeknek [a valóságoknak] megfelelné. Az athéni Xenophón, a szókratikus [filozófus], Grüllosz fia szintén ezekkel [a fentebb idézett gondolkodókkal] egyetértésben írt, hiszen ezt állítja:

Az, aki mindent mozgat, de [ő maga] mozdulatlan marad, bizonyára nagy és hatalmas – ez világos; ami azonban az ő alakját illeti, az nem világos.⁵²

Kétségtelenül hitre van szükségük azoknak, akik a homályos dolgokat kívánják megismerni. Érdemes meghallgatni azt is, amit Bacchylidész mond *Énekeiben*:

Nem könnyű megtalálni a kimondhatatlan szavak kapuját.⁵³

Az értelmi valóságok megismeréséhez szükségünk van tehát az értelem [ti. az értelmes lélek] szemére, és amiképpen rá vagyunk utalva a testi szemünkre, hogy a láthatókat szemléljük, ugyanúgy egyértelműen a hithez kell folyamodnunk, hogy az isteni dolgokba beavatást⁵⁴ nyerjünk. Mivel a szem nyilvánvalóan a testben van, hasonlóképpen

⁴⁸ Parmenidész: 2,1-es töredék. Az idézetben és a további érvelésben szereplő νοῦς kifejezés Theodorétosz szótárában (a többi egyházatyához hasonlóan) nem pusztán a kognitív gondolkodásra képes emberi értelmet, hanem az *értelmes emberi lelket* is jelenti.

⁴⁹ Szolón: 16-os töredék.

⁵⁰ Empedoklész: 133-as töredék. A „tudat” kifejezés Empedoklészénél: φρήν. Egyéb jelentései: rekesz-izom, szív, ész, elme, akarat stb.

⁵¹ Antiszthenész: 24-es töredék.

⁵² Xenophón: *Memorabilia*, IV, 3., 13.

⁵³ Bacchylidész: 24-es töredék (vö. 5,1-es töredék in TLG). Az idézet helyét Theodorétosz így határozza meg: ἐν τοῖς Παιῶσιν, ti. a *Paianok*ban. A παιῶν értelme: kultikus kardal, csatadal, diadalének, vagy éppen egy hosszú és három rövid szótagból álló versláb. Személynévként Paian-t, az istenek orvosát jelöli, kisbetűvel írva egyszerűen „orvost” is jelenthet. Mivel a teljes mű nem maradt fenn, nehéz eldönteni, hogy eredetileg a cím mit kívánt kifejezni.

⁵⁴ Az ἐποπτεῖα az eleuszi misztériumokba való legmagasabb szintű beavatást jelenti.

a hit az értelemben⁵⁵ [foglal helyet]. Vagy még inkább, amiképpen a szemnek szüksége van a láthatókat megmutató fényre, ugyanúgy a léleknek is nyilván szüksége van a hitre, amely megmutatja az isteni dolgokat, és [a lélek számára] megőrzi e dolgok állandó dicsőségét.⁵⁶

A hitetlenség következményei

Ami pedig azokat illeti, akik nem akarják szemlélni az értelmi valóságokat, hallgatókat meg, miképpen vádolja őket Platón, mikor így szól:

Figyelj jól és légy körültekintő, hogy egy beavatatlan se hallgathasson ki [bennünket]; ezek számára nem létezik semmi sem azon kívül, amit szorosán a kezükbe foghatnak: a tetteket, a kezdeteket⁵⁷ és minden láthatatlant nemlétezőnek tartanak.⁵⁸

Ti is ebbe a kategóriába tartoztok (de ne sértődjete meg ezért a szemrehányásért), mert ti csak a láthatókba kapaszkodtok, kézzel formált szobrokat imádtok, és elutasítjátok a láthatatlan [Isten] természetéről szóló tanítást. Lehet, hogy effajta emberekre alkalmazta a komédiáíró Epikharmosz az alábbi a jambikus sort:

Az emberi természet? – Az, mit a bendő megemészthet!⁵⁹

Mindazonáltal, az egészséges gondolkodású férfiak sajátja, hogy ne legyenek az előítéletek⁶⁰ rabjai, ne kössék őket az ősi szokások, hanem keressék az igazságot, és gyűjtsek össze mindenünnen a hasznosat. Nemde éppen ezt mondta-e Szókratész is Kritónnak:

Én nemcsak most, hanem mindig olyan voltam, hogy a bennem lévő [dolgok] közül semmi más által nem engedtem magam meggyőzni, csak az értelem által,⁶¹ amely – ha megfontolom – számomra a legmegbízhatóbbnak tűnik.⁶²

Ezáltal megmutatja, hogy [a saját] értelmének használata által kívánta keresni a maga érdekét, és hogy nem írt elő magának olyan törvényt, amely őt az előítélet rabjává tette volna. Így győzi meg Alkibiadészt is arról, hogy tanulnia [kell], miután előzőleg eltávolította belőle a tudás hiúságát. Először ugyanis meggyőzte őt tudatlanságáról, majd Alkibiadész ezen kérdésére:

– De nem gondolod, hogy meg tudnám találni [...]? – ezt válaszolta:

– Bizonyosan, ha keresed.

– Te azt gondolod, hogy nem keresnék? – kérdezte újból Alkibiadész.

– Dehogynem – válaszolta Szókratész – amennyiben úgy gondolod, hogy nem ismered [azt, amit keresel].⁶³

A tudás kezdete tehát [a saját] tudatlanságunk felismerése.⁶⁴

⁵⁵ ἐν διανοίᾳ.

⁵⁶ Ti. folyamatosan emlékezteti a lelket az isteni dolgok dicsőségére.

⁵⁷ A γενέσεις jelentheti a „forrásokat”, a „kezdeteket”, sőt akár „a jövődő dolgokat” is.

⁵⁸ Platón: *Theaitétosz*, 155e.

⁵⁹ φύσεις ἀνθρώπων, ἄσκοι πεφουσημένοι. Epikharmosz: *246-os töredék*. A fenti verssor alig lefordítható szójátékot tartalmaz az emberek természete (φύσεις) és jóllakottsága/felfuvalkodottsága (πεφουσημένοι) között. Szó szerinti jelentése: „az emberi természet – töltött gyomor/felfújttömlő”, ti., hogy az embereket csak az étvágyuk és a hiúságuk kielégítése foglalkoztatja.

⁶⁰ Theodorétosz itt a sztoikus πρόληψις-ről beszél.

⁶¹ τῷ λόγῳ.

⁶² Platón: *Kritón*, 46b.

⁶³ Platón: *Alkibiadész*, 109e.

A megtisztító hit

A lélekből mindenekelőtt ki kell irtani a rossz ismereteket, és ily módon kell befogadni az istenieket. Platón szintén ezt tanította, mondván: „A tisztátalan nem érintheti meg a tisztát.”⁶⁵ Orpheusz is ezt mondja:

Azokhoz fogok beszélni, akiknek meg van engedve⁶⁶ [hogy meghallgassanak]: avatatlanok! zárjátok be a kapukat!⁶⁷

Euripidész a fentiekkel egybehangzóan kiált fel:

A [Bakkhosz kultuszába] be nem avatott halandók nem figyelhetik meg a ki-mondhatatlan [misztériumokat]!⁶⁸

Hogyan is mutathatná be valaki az avatatlanoknak az isteni tanításokat? De hogyan lehetne bárkit is beavatni, aki önmagában hittel nem erősítette meg a mesterei által felkínált leckéket?⁶⁹ Hogyan lenne képes hinni, ha a gondolkodásából előzőleg nem száműzött minden gonoszul odahelyezett korábbi ismeretet? Igaz tehát Euripidész azon mondása, amelyet a *Föníciaiak* című tragédiájában fogalmazott meg:

Az igaztalan szó, mely maga a betegség, bölcs orvosokat követel.⁷⁰

De Isten segítségére siet azoknak,⁷¹ akik kívánják a gyógyulást, ahogyan ugyanaz a tragédiaköltő mondja:

A szenvedőt Isten maga is megsegíti.⁷²

A hitnek van tehát a legnagyobb haszna, hiszen Epikharmosz szerint (a püthagoreusról beszélek) nyilvánvalóan „a lélek az, ami lát, és a lélek az, ami hall: minden egyéb vak és süket”.⁷³ Hérakleitosz szintén azt ajánlja, hogy bízzuk magunkat a hit vezetésére, és ekképpen szól: „Ha nem reméltek, nem találjátok meg a remélhetetlent, mert az kikutathatatlan és megközelíthetetlen”,⁷⁴ és újfent: „Az aranykeresők sok földet felásnak, de keveset találnak!”⁷⁵ Ha egy kevés aranyporért ezek az emberek annyi fáradságot, sőt kockázatot vállalnak, ki lenne az isteni dolgokkal szemben annyira kö-zömbös, hogy elmeneküljön az igazság tanítása elől, amely végtelenül több nyereséget jelent?

Hit és tudás

Azért hát barátaim, senki se szóljon a hit ellen. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a hitet még Arisztotelész is „a tudomány ismervének”⁷⁶ nevezte. Epikurosz pedig egyenesen

⁶⁴ ἀρχὴ ἄρα γνώσεως τῆς ἀγνοίας ἢ γνῶσις.

⁶⁵ Platón: *Phaidón*, 67b. A szöveg eredeti értelme szerint, ha a nem tiszta érintkezik a tisztával, akkor az semmiképpen sem az isteni és emberi törvények szerint való (μη οὐ θεμιτὸν εἶναι).

⁶⁶ οἷς θεμις ἐστὶ – akiknek ezt az isteni és emberi törvények megengedik, ti. a beavatottaknak.

⁶⁷ Orpheusz: 245,1-es töredék.

⁶⁸ Euripidész: *Bacchánsnők*, 472.

⁶⁹ Az érvelés lényege: ha valaki nem hisz a mesterének, ha nem bízik a tanítójában, akkor lehetetlen őt bármire is megtanítani, vagy bármibe beavatni.

⁷⁰ Az ἄδικος λόγος egyaránt jelenthet igaztalan szót vagy hamis tant. Euripidész: *Föníciaiak*, 471–472.

⁷¹ συνεργεῖ = együtt munkálkodik azokkal, akik...

⁷² Euripidész: 432-es töredék.

⁷³ Epikharmosz: 249-es töredék.

⁷⁴ Hérakleitosz: 18-as töredék.

⁷⁵ Hérakleitosz: 22-es töredék.

⁷⁶ κριτήριον ἐπιστήμης. Vö. Arisztotelész: *Topica*, V, 3., 131a., 23–26.

„a lélek előfeltételezésének” hívta, olyan előfeltételezésnek, amely a „tudás” megszerzésével „megértéssé” válik.⁷⁷ A mi gondolkodásunk szerint a hit a lélek „akarlatlagos beleegyezése”,⁷⁸ illetve a homályos dolgok „szemlélése”,⁷⁹ vagy a létezővel szembeni állásfoglalás, illetve a láthatatlan [valóságoknak] azok természetével arányos megértése, vagy akár [olyan] „kétségnélküli lelkiállapot”,⁸⁰ mely azok lelkében szilárdul meg, akik birtokolják. A hitnek egyértelműen szüksége van a tudásra, ahogyan a tudásnak is a hitre, mert a hit nem létezhet tudás nélkül, ahogyan a tudás sem hit nélkül. A hit mégis megelőzi a tudást, és a tudás követi a hitet; a kívánság⁸¹ a tudáshoz kapcsolódik, ezt pedig a tett követi. Mert először hinni kell, és azután tanulni; ha már tudunk, kívánni kell, ha kívánunk, tenni kell. Hiszen a legelemibb dolgokat sem lehet megtanulni, ha nem hiszünk az iskolamester szavának, hogy az első betűt így kell nevezni, a másodikat úgy, és így tovább. Mert nyilvánvaló, hogy ha valaki tüstént ellentmondana [a tanítónak], azt állítva, hogy az első betűt nem alfának kell hívni, hanem más nevet kellene neki adni, az [a tanítvány] sehogy sem tudná megtanulni az igazságot, hanem szükség-szerűen eltévelyedne, és a hamisságot fogadná el igazságként. Ha azonban hisz a mesternek, és a tanítást [a mester] szabályai szerint fogadja be, a tudás nagyon hamar követi majd a hitet [ti. a mesterbe vetett bizalmat]. Ugyanúgy illendő dolog hinni a matematikusnak, amikor azt tanítja, hogy a pont teljességgel oszthatatlan, és hogy az egyenes olyan hosszúság, amelynek nincs szélessége. Ezt azonban soha senki nem tudná ésszerűen bebizonyítani, mert ha elvonnánk az egyenes szélességét, akkor azzal együtt a hosszúsága is bizonyosan eltűnne. Mindazonáltal a matematikus így parancsolja, hogy gondolkodjunk, és aki ezeket a mértani formákat tanulmányozni akarja, aláveti magát, és készséggel hisz. A csillagászoknak hasonló módon hisznek a tanítványaik: akkor is, amikor megadják a csillagok számát, vagy kiszámítják az őket egymástól elválasztó távolságokat, vagy amikor felbecsülik, hogy hány ezer stadion⁸² választja el a földtől a látható eget. És milyen hatalmas különbségek vannak a számításaik között! Egyesek négymillió-hétszáz ezer stadionról beszélnek, mások kevesebbéről, ismét mások sokkal többéről. A tanítványok mindezek ellenére alávetik magukat a mestereiknek és elhiszik, amiket azok mondanak.

A Nap körül szintén sok vita folyik köztük. Anaximandrosz és Anaximenész kijelentették, hogy [a Nap] huszonnégyezer nagyobb, mint a Föld. Anaxagorász szerint nagyobb, mint a Peloponnészosz, viszont az efézusi Hérakleitosz szerint egy láb átmérőjű! Ki ne kacagna méltán egy ekkora véleménykülönbségen? Hiszen ezek az eltérések nem valami apró méretkülönbségre vonatkoznak, hanem olyan végtelen [különbségre], melyet szavakkal nem is lehet kifejezni. Mert vajon ki tudná megkerülni a földet egy mérővel, hogy azután a kapott értéket megszorozza huszónnégyezerrel, elvégezze a számítást, és azt az emberi láb mértékével fejezze ki? Mindazonáltal vannak, akik így, mások pedig úgy vélekednek; és mivel hisznek, egyesek egyik véleményt, mások a másikat fogadják el. Miért mellőzitek tehát ezt a teljesen értelmetlen hitet, és csak a miénket tá-

⁷⁷ Az epikuroszai kulcskifejezések: *πρόληψις διανοίας – γνῶσις – κατάληψις*. Vö. Epikurosz: *255-ös töredék*.

⁷⁸ *ἐκούσιος τῆς ψυχῆς συγκατάθεσις*.

⁷⁹ *ἀφανοῦς πράγματος θεωρία*.

⁸⁰ *διάθεσις ἀναμφίβολος*.

⁸¹ A sztoikus filozófia *ὄρμη* fogalma „étvágyat” jelent, melybe mind a meggondolást követő tudatos választás, mind az ösztönös kívánság beletartozik.

⁸² Egy görög *στάδιον* = 177,6 méter.

madjátok, amely független az efféle mítoszoktól és ostobaságoktól, és az isteni, valamint az értelemre vonatkozó dolgokat értelmesen fogadja be?

A hit analógiái

Ahhoz, amit eddig elmondtunk, még ezt az észrevételt is hozzátesszük: minden ember, aki valamely mesterséget meg akar tanulni, egy arra szakosodott tanítómester iskolájába megy, és az általa felkínált leckékhez tartja magát. A cipész megmutatja, hogyan kell tartani a kést és vágni a bőrt, aztán bizonyára [megtanítja] a varrás és a kaptafára illesztés [módját]. [A tanítvány] elhiszi mestere szavait, és nem mond ellent neki: hiszen a mester az, aki a készíthető dolgokra vonatkozó tudást birtokolja, a másik pedig megelégszik a hittel, de lassan-lassan, a hiten keresztül, elsajátítja a tudást [is]. Ugyanígy a hajóépítő is megtanítja annak, aki tanulni kíván tőle, hogyan tartsa az ólomhuzalt, hogyan kezelje a fűrész, miképpen használja a baltát, a fúrót és a lyukasztót; a tanítvány pedig minden részletet megtanul, elvégez mindent, amit parancsolnak neki, törvényt kovácsol magának mestere szavaiból, és természetesen elhiszi azt, hogy – neki [ti. mesterének] köszönhetően – el fogja sajátítani a szakmát. Az orvos hasonló módon nemcsak tanítja a tudományát, hanem gyógyítja is a betegeket. Ismeri az orvoslás tudományát, míg az, aki a betegség ellen harcol, nem ismeri azt, noha mégis bízik abban, hogy az orvostudomány segítségével megszabadul attól. Egy hajó biztonságos kormányzásához csak a kormányosok értenek: a tengerészek nekik köszönhetően bíznak abban, hogy a kívánt partokra érnek.

Látjátok tehát, drága barátaim, hogy a hit bizonyos értelemben mindenki közös tulajdona: azoké is, akik valamely mesterséget [művészetet] szeretnének tanulni, a hajósoké, a földműveseké, valamint az orvosokhoz forduló [betegeké]. A tudás azonban nem mindenkié, hanem csak a szakembereké. Például, ha meg akarjuk tudni, hogy az aranyat finomították-e és megpróbálták-e, akkor nem mi magunk vetjük a próbakő alá, hanem a szakembert kérjük meg az ellenőrzésre. Ő aztán vagy a kő, vagy a tűz segítségével megmutatja, hogy tiszta-e vagy sem. Ugyanígy, ha drágaköveket vásárolunk, nem hagyatkozunk önmagunkra, hogy azokat felbecsüljük, hanem megbízunk azokban, akiket az idő és a tapasztalat e szakmában járatosakká tett. Ha valaki egy hímzett vagy arannyal átszőtt selyemruhát akar venni, olyan tekintélyű [szakemberre] bízza annak felértékelését, aki ért a szövés művészetéhez. Végül, aki bizonyos arany- vagy ezüsttárgyak, illetve érmék súlyát kívánja megtudni, elviszi azokat egy mérő szakemberhez, aki től megtudja [az illető tárgyak] súlyát, és vitatkozás nélkül hisz neki.

A hit és a misztériumok ismerete

A tudomány tehát nem mindenkié, hanem azoké, akik tanulás, idő és tapasztalat által azt elsajátították. A hit ezzel szemben mindazoké, akik tanulni kívánnak valamit. Mi több, a hit bizonyára a tudomány alapja és fundamentuma. Még a ti filozófusaitok is úgy határozták meg a hitet, mint a lélek „akaratlagos beleegyezését”, a tudományt pedig egy olyan „változatlan állapotnak”, amelyet az értelem hoz létre. Helytelen és teljesen megengedhetetlen hát, hogy minden [más] művészet vonatkozásában a mestereké legyen a tudomány, a tanítványoké pedig a hit, és hogy kizárólag csak az isteni tanítások esetében cserélődjön fel a sorrend, miszerint a tudomány a hitet megelőző köve-

telmény – hiszen a láthatatlan [valóságokhoz] mindenekelőtt a hit szemére van szükségünk. Ezért kiált fel a szent apostol is ennyire világos szavakkal:

Mert aki Isten elé járul, hinnie kell, hogy ő létezik és megjutalmazza azokat, akik őt keresik (Zsid 11,6).

Ezért van, hogy azoknak, akik hozzánk közelednek és az isteni dolgokat kívánják megtanulni, minden egyéb [dolog tárgyalását] megelőzően mi is a hitről szóló tanítást nyújtjuk, majd miután megszentelték és beavatták őket, megmutatjuk nekik a titkok rejtett értelmét is. Különböző közületek sem mindenki tudja, hogy mit mond a [misztériumokba beavató] főpap;⁸³ a tömeg szemléli ugyan a [szent] cselekményeket, és azok, akiket papoknak neveznek, beteljesítik a rituális ceremóniákat, de a főpap az egyetlen, aki ismeri a szavak valódi értelmét, és csak azoknak fedi fel, akiket arra érdemeseknek talál. Némely beavatottak tudják ugyan, hogy Priaposz Dionüszosz és Aphrodité fia. De miért nevezik őt a fiuknak, és kicsinysege ellenére miért tulajdonítanak neki egy hatalmas erekióban lévő testrészt? Ezt csak az utálatos misztériumok főpapja tudja, és az, aki találkozott már az átkozott könyveikkel. [Íme a magyarázat:] Az élvezetet Aphroditének, a részegséget Dionüszosznak nevezik, a kettejük termékét pedig Priaposznak hívják, mert ha az élvezet a részegséggel egyesül, az a nemi szervek megmerevedését okozza. A komédiaköltők a férfitagot hasonlóképpen Dionüszosz phalloszának nevezik, és Görögországban Phallagógiának nevezik a phallosz ünnepét. És mindenki, aki csak részt vesz az orgiákban, imádja és csókolgatja azt, de nem tudja, hogy miért. Az viszont, akit főpapnak neveznek, ismeri Ozirisz és Typhón [történetét]: hogyan darabolta fel Typhón Ozirisz tagjait és szórta szét mindenfelé; hogyan gyűjtötte össze őket nagy keservesen Ízisz, Ozirisz nővére, a falloszt azonban nem találta meg; ezért egy képet készített róla, és mindenkinek megparancsolta, hogy imádja azt. Mindezeket a szertartásokat Egyiptomban tanulta meg az odrüszai Orpheusz, és elhozta azokat Görögországba, és megrendezte a dionüszia ünnepét.

Következésképpen, ha e visszataszító és utálatos rítusok értelmét a főpapoknak nevezettekén kívül senki sem ismeri, tiszta örület lenne a mi legszentebb isteni titkaink ismeretére áhítózni, még mielőtt [valaki] hitre jutna.⁸⁴ Feltehetően Pindarosz, a lírikus sem győz meg titeket, aki egyértelműen megtiltja, „hogy az ősi szót [igét] mindenki számára megnyissák”.⁸⁵ Platón ugyanezt tanácsolja, mondván:

Vigyázzatok arra, hogy ezek [a tanok] sose jussanak a tudatlan emberek fülébe, mert úgy vélem, hogy nagyrészüket számára nincs ezeknél [a tanoknál] neveségebb hallgatnivaló, miközben a művelt lelkek semmit sem tartanak csodálatraméltóbbnak és ihletettebbnek. [Ezek a tanok] viszont az éveken át tartó gyakori ismétlés és az állandó meghallgatás révén – az aranyhoz hasonlóan – nehezen és nagy erőfeszítés árán tisztulnak meg.⁸⁶

Hallottátok fentebb, hogy mit mond Orpheusz:

Azokhoz fogok beszélni, akiknek meg van engedve [hogy meghallgassanak]: avatatlanok! zárjátok be a kapukat!⁸⁷

⁸³ A görög ἱεροφάντης feladata a rítusok tanítása volt. Eleuszisban ő vezette be a beavatandókat a misztériumokba.

⁸⁴ Ti., hogy először higgyen, és csak aztán kívánja elsajátítani az ismeretet.

⁸⁵ Pindarosz: *180-as töredék*.

⁸⁶ Platón: *Második levél*, 314a.

⁸⁷ Orpheusz: *245, 1-es töredék*.

Hadd menjen hát elől a hit: a tudás majd követni fogja. Mert az Úr megadja azoknak a tudást, akik egyszerű és tiszta hittel hisznek benne; a hithez járuló tudás pedig az igazság ismeretét viszi tökélyre. Aki pedig ezt birtokolja, boldog, háromszorosan boldog. Ezt fejezi ki Platón is a *Törvények*ben, hiszen így szól:

Az, aki boldog és áldott akar lenni, kezdettől fogva rögtön az igazságban kell részesülnie, hogy valóban hosszú ideig élhessen.⁸⁸

Azok számára ugyanis, akik az igazsághoz tartoztak, és ahhoz méltó életet éltek, a menny és az angyalok lakóhelye van előkészítve. Ezzel szemben, akiből hiányzott [mindez] és megszenvedetlen [tökéletlen] maradt, aki [tehát] nem nyert beavatást a legszentebb isteni titkokba, az megfosztatik ezektől a javaktól, és átadatik az örökké tartó büntetésnek. A *Phaidón*ban Platón maga is visszatér erre a gondolatra; azok szavát hozza, akik beavatták őket:

Bárki érkezen beavatás és megszentelés [tökéletesség] nélkül a Hadészbe, a sárba [ti. a pokolba] süllyed; aki azonban megtisztítva és megszentelten [tökéletességben] érkezik, az istenekkel fog lakozni.⁸⁹

A görög filozófusok és a Kijelentés

Engedelmeskedjete tehát, barátaim, a filozófusaitoknak, akik megelőlegezik, és elsőként tanítják nektek a mi tanításunkat. Egyszerűen [szólva], azokhoz az énekesmadarakhoz hasonlítanak ők, amelyek utánozzák az emberi hangot anélkül, hogy ismernék a szavak értelmét. Hasonlatosképpen ezek [a filozófusok] is, miközben az isteni dolgokról beszéltek, nem ismerték fel az általuk kimondottakban [rejlő] igazságot.⁹⁰ Azt hiszem, hogy ez bizonyos mértékig megbocsátható, hiszen nem volt részük sem a próféta fáklyákban, sem az apostoli megvilágosításban,⁹¹ és csak a természet volt a vezetőjük, amelynek Isten által vésett betűit az istentelenség tévelygése régen meghamisította. Mégis, a Teremtő megújított néhányat ezek közül, és nem engedte meg, hogy teljesen elhomályosodjanak, a teremtés által mutatva fel az emberek iránti gondviselését. Ez az, amit a szent apostol a liztrai beszédében kinyilvánított, ahol – egyebek között – ezt is mondta:

[Isten] az elmúlt időkben hagyta a pogányokat mind a maguk útján haladni: Jól lehet nem hagyta magát tanúbizonyosság nélkül, mert jótévőnk volt, adván mennyből esőket és termő időket nekünk, és betöltvén eledellel és örömmel a mi szívünket (ApCsel 14,16–17).

Ábrahám népe megkapta az isteni törvényt és élvezte a próféta kegyelmet. Ami a többi népet illeti, a világegyetem kormányzója a természetben és a teremtésben keresztül vezette őket az istenfélelemhez. Az esőt például a nagy Jótévő az emberek érdekében főként a megművelt földekre küldi, de ezen felül bőkezűségéből a pusztaságokban és a hegyeken is esik az eső. (Így a megművelt föld szelíd gyümölcsöket terem, a művelet-

⁸⁸ Platón: *Törvények*, V, 730c.

⁸⁹ Platón: *Phaidón*, 69 c.

⁹⁰ Talán így is: „nem ismerték fel, hogy mikor mondták ki az igazságot”.

⁹¹ A szövegben szereplő két kulcskifejezés: *προφητική δαδουχία* és *ἀποστολική φωταγωγία*. Mind a *δαδουχία*, mind a *φωταγωγία* a misztériumvallások nyelvezetéhez tartozik. Az előbbi a rituális felvonuláshoz tartozó fáklyásmenetet, az utóbbi a megvilágosodás állapotába való jutás mágikus szertartását jelöli. Theodorétosz szövegében is észlelhető ez a fokozás: míg a próféták csupán „fáklyahordozók”, addig az apostolok magát a Fényt, a világ Világosságát hozzák, hogy mindenkit megvilágosítsanak.

len föld pedig vadgyümölcsöket: látunk néha fügefát a sírokon és a falakon is nőni.) Hasonlóképpen, a tudás ajándékát [Isten] egyrészt kiemelten a kegyeseknek adta, másrészt azonban azoknak is, akik nem ilyenek, mint amilyen az eső a pusztákon és a bozótokban. Így aztán ott gyakran teremnek ehető, és a megművelt földekéhez hasonló gyümölcsök, noha világosan látható, hogy a prófétai földművelés esetükben elmaradt: bizonyos fanyarság és keserűség keveredik beléjük. Azok, akik ismerik a megkülönböztetés [tudományát], az arra érdemes gyümölcsöt leszedik, a többit pedig mellőzik, ott hagyják; a rózsakertek gondozói hasonlóképpen eldobják a töviseket és összegyűjtik a virágokat. Nyilvánvalóan ez a méhek ösztönszerű módszere is, amelyek nemcsak édes, hanem keserű virágokra is rászállnak: kiszívják belőlük az édességet, otthagyják a keserűséget, és a különböző ízekből: a keserűből, a savanyúból, a fanyarból és a csipősből az embernek a legédesebb mézet készítik.

Az apologéta módszere

Mi is a méheket utánozzuk: keserű rétjeitekről édes mézet [gyűjtünk és] készítünk a ti hasznotokra. És amiképpen a test gyógyítói a mérges állatokból, sőt viperákból hasznos gyógyszereket készítenek: bizonyos darabokat eldobnak, a többit pedig megfőzik, és ezzel sok betegséget kiűznek – ugyanúgy mi is, kezünkben tartva a költőitek, történészeitek és filozófusaitok műveit, elhagyjuk azt, ami ártalmas, és a többit a tanítás tudományával elkészítve ellenszerez kezelést nyújtunk nektek. Azokról, akiket ellenségeinknek gondoltok, bebizonyítjuk, hogy a mi tanaink pártfogói, és megmutatjuk, hogy a hit tanítómesterei.

Így, Isten segítségével, tanításunk folytatását is előhozzuk majd. Most, hogy megtanultatok, mennyire fontos a hit, elégedjétek meg a püthagorászi csennel, nyugodtan hallgassátok a bemutatást, és fogadjátok hittel a mondottakat. Ily módon bizonyosan gyorsan megtanulhatjátok az igazságot.

Theodoret of Cyrus: A Cure of Greek Maladies (Part I)

Theodoret's apologetical work *A Cure of Greek Maladies* is one of the best Christian answers given to secular philosophy, yet surprisingly also one of his most ignored writings. Although he refers to more than one hundred ancient poets, historians and philosophers with an eloquence and rationale to be envied, apart from Gaisford's commendable critical edition⁹² there were no major attempts to bring this remarkable oeuvre to an English-speaking readership. The only full-length modern translation (in French) is that of Pierre Canivet, who published the latest critical edition for *Sources Chrétiennes*.⁹³ The present article sets out to offer the first Hungarian translation of the work's *Preface* and of the first discourse *On the faith*. According to the plan of the translators, the entire work (i. e. all twelve discourses) will appear in Hungarian.⁹⁴

⁹² Thomas Gaisford, ed., *Theodreti episcopi Cyrensis Graecarum affectionum curatio* (Oxford: Oxford Academic Press, 1839).

⁹³ SC 57 (2 vols).

⁹⁴ The first English translation of the *Introduction* and of the first discourse *On the faith* can be found in István Pásztori-Kupán: *Theodoret of Cyrus* (London: Routledge, 2006), 85–108.